

साई भक्त आनंदराव । पाखाडे जयालागीं उपनाव ॥  
 कथिलें तयांचे स्वप्न लाघव । भक्तीचें वैभव साईच्या ॥ १९ ॥  
 साई जयास घेती पदरीं । तो घरीं असो वा द्वीपांतरीं ॥  
 तया सन्निध अष्टौ प्रहरीं । वसे निर्धारी श्री साई ॥ २० ॥  
 भक्त जेथे जेथें जाई । तेथें तेथें कवण्याही ठायीं ॥  
 आधींच जाऊन उभा राही । दर्शन देई अकल्पित ॥ २१ ॥  
 ये अर्थींची अभिनव कथा । कथितों तुम्हां श्रोतयां करितां ॥  
 त्रिस्मय वाटेल श्रवण करितां । आनंद चित्ता होईल ॥ २२ ॥  
 येथील साई मुखोर्ची अक्षरें । भावें सुखितां श्रवणद्वारें ॥  
 समाधि सौख्य फिरे माघारे । स्वानंदें तरतरे सद्भक्त ॥ २३ ॥  
 जेथ प्रतिपदी चमत्कारता । ऐसी ही गोड कथा परिसतां ॥  
 आप आपणा विसरेल श्रोता । अलोट गहिवरता दाटेल ॥ २४ ॥  
 काकासाहेब दीक्षितांचा । ज्येष्ठ पुत्र बाबू याचा ॥  
 नागपूरीं व्रतबंध साचा । करावयाचा निश्चय ॥ २५ ॥  
 नानासाहेब चांदोरकर तयांचाही ज्येष्ठ पुत्र ॥  
 तयाच्याही लग्नाचा विचार । जाणें ग्वालहेर शहरासीं ॥ २६ ॥  
 मौजीबंधन झालीया पाठी । ग्वालहेरीस लग्नासाठीं ॥  
 काकामुळे व्हावी न खोटी । होते हें पोटीं नानांच्या ॥ २७ ॥  
 नागपुराहनि ग्वालहेरीस । काकानें यावें स्वस्थ मानस ॥  
 ऐसिया धरिले सुमहूर्तास । जो कीं उभयतांस सोईवा ॥ २८ ॥  
 नंतर साईचे दर्शनास । लग्नाच्याही आमंत्रणास ॥  
 नानासाहेब भक्तावतंस । पातले शिरडीस उत्साहें ॥ २९ ॥

काकासाहेब तेथेंच होते । नाना जाऊन मशीदीते ॥  
 बाबांस निमंत्रिती लग्नातें । कर संपुटांतें जोडून ॥ ३० ॥  
 नंव बावा वरें म्हणती । सर्वे शाम्यास नेई वदती ॥  
 पुढे दो दिवशीं काकाही पुसती । बाबांस आमंत्रिती मुंजीते ॥ ३१ ॥  
 त्यांसही बावा तैसेच वदती । शाम्यास नेई म्हणती संगती ॥  
 काकासाहेब आग्रह करिती । स्वये येण्याप्रती बाबांस ॥ ३२ ॥  
 त्यावरीही तात्काळ उत्तर । काशीप्रयाग करुनि सत्वर ॥  
 शाम्याचेही येतां अगोदर । मज काय उशीर यावया ॥ ३३ ॥  
 आतां श्रोतीं या शब्दांवर । देऊन चित्त व्हावें अर्थपर ॥  
 पद्मावया त्याचे प्रत्यंतर । बाबांची सर्व व्यापकता ॥ ३४ ॥  
 असो भोजन झालियावर । माधवराव करिती विचार ॥  
 एकदां पदरीं पडतां ग्वाल्लेर । काशी मग काय दूर असे ॥ ३५ ॥  
 रुपये खर्चीस घेतले शंभर । नंदरींवाचे उसनवार ॥  
 गेले बाबांचा घ्यावया रुकार । पुसती अति आदरपूर्वक ॥ ३६ ॥  
 आतां लग्ना मुंजी निमित्त । घडतसे जाणें ग्वाल्लेरीपर्यंत ॥  
 काशी गया प्रसंगोपात्त । साधावी उचित वाटे मना ॥ ३७ ॥  
 तरी देवा पडतसे पाया । करुनि येऊं का काशीगया ॥  
 बाबांनीं आज्ञा दिधली जावया । माधवरावास आनंद ॥ ३८ ॥  
 भाणीक वरतीं वदले त्यासी । बावाग तरी तू काय पुसली ॥  
 सहज घडे जें अपयासी । अचक तं निश्चयेसी साधावें ॥ ३९ ॥  
 असो ऐसी आज्ञा झाली । माधवरावांनीं गाडी केली ॥  
 वाट कोपरगावाची धरली । गाडि तव पहली आ गेली ॥ ४० ॥

१ माधवराव देशपांड्यास. २ शिडीचा नंदराम मारवाडी. ३ आपा कोते.

आणावयास अपुली नात । आपा ज्ञात चांदवडा प्रत ॥  
 ऐकूनियां ती काशीची मान । उडी ने टाकीत तांग्यांतुनी ॥ ४१ ॥  
 करावया काशी प्रवास । पैसा जरी नव्हता गाठीस ॥  
 माधवरावासारखा सहवास । आपा कोत्यांस त्यागवेना ॥ ४२ ॥  
 माधवरावांनीं दिधला धीर । आपा कोत्यांस प्रग काय उशिर ॥  
 आनंदें गाडींत वैसले सत्वर । प्रसंगतत्पर होऊनी ॥ ४३ ॥  
 आपा कोते पाटील सधन । परी न मार्गी पैशाचें साधन ॥  
 तदर्थ त्यांचें काशी प्रयाण । चुकेल ही दारुण चिंता तया ॥ ४४ ॥  
 वाहत्या गंगेच्या आंत । हात धुवावे आलें मनांत ॥  
 माधवरावासारखी सोबत । साधावी मनोगत आपाचें ॥ ४५ ॥  
 असो ही त्याची वेळ जाणून । वेळीं तयासीं धीर देऊन ॥  
 माधवरावांनीं सर्वे नेऊन । काशी त्यां घडवून दीधली ॥ ४६ ॥  
 पुढें ते गेले नामपुरास । मुंजीच्या समारंभास ॥  
 काकासाहेब माधवरावांस । देती खर्चावयास दोनशें ॥ ४७ ॥  
 तेथून गेले ग्वाल्हेरीस । तेथील लग्नसमारंभास ॥  
 नानासाहेब माधवरावांस । देती ते समयास शंभर ॥ ४८ ॥  
 नानांचे व्याही श्रीमंत जठार । त्यांनींही दिधले शंभर ॥  
 एशियारीती प्रेमसंभार । झाला गुरुबंधुवर नानांच्या ॥ ४९ ॥  
 काशीस मंगळ घाटावर । जडावाचें कोरीव सुंदर ॥  
 लक्ष्मी-नारायणाचें मंदिर । जयाचे हे जठार मालक ॥ ५० ॥  
 अयोध्येतही श्रीराममंदिर । जठारांचें आहे सुंदर ॥  
 दोन्हीही क्षेत्रीं आदरसत्कार । त्यांचे मुनीमांवर सोंपविला ॥ ५१ ॥

नव्हते कधीही ध्यानी मनीं । गयेसारख्या दूर ठिकाणीं ॥  
 पडेल साईची छवी नयनीं । आश्चर्य मनीं दोघांच्या ॥ ६२ ॥  
 माधवराव अति गहिंवरले । आनंदाश्रू नयनीं लोटले ॥  
 कां हो आपण रडूं लागले । ऐसें त्यां पुसिलें गयावळे ॥ ६३ ॥  
 कांहीं एक नसतां कारण । माधवराव करितां रुदन ॥  
 गयावळ होय संदेहापन्न । जाहला उद्विग्न मानस ॥ ६४ ॥  
 गयेमाजी ग्रंथिज्वर । कैसी यात्रा घडेल निर्धार ॥  
 माधवरावा मनीं हा विचार । गयावळ फार चिंतापला ॥ ६५ ॥  
 आधींच आपण कळविलें होतें । कीं ग्रंथिज्वर नाहीं येथें ॥  
 तरीही आपण करितां चितेतें । आश्चर्य आम्हातें वाटतें ॥ ६६ ॥  
 नसेल आम्हावरा विश्वास । पुसून घ्याना या अवघियांस ॥  
 येथें न भीति तुमचिया केसास । पाणी कां डोळ्यांस आणितां ॥ ६७ ॥  
 घेतला ग्रंथीचे साथीचा धसका । मोडली ज्यांचे धैर्याची वैसका ॥  
 म्हणून रडे हा यात्रेकरू देखा । ऐसा हा एकसारखा निष्कारणा ॥ ६८ ॥  
 म्हणोनि गयावळ करी समजी । माधवरावांचे मनामाजी ॥  
 माझ्या आधींच माडली माझी । कैसी ही आजि मजपुढें ॥ ६९ ॥  
 “काशी प्रयाग करोनि सत्वर । शाम्याच्याही येतों अगोदर” ॥  
 हे जे बावांचे पूर्वील उद्धार । ते हें प्रत्यंतर मतिमंत ॥ ७० ॥  
 छवी बावांची डोळ्यासमोर । दिसतां गुहप्रवेशाबरोबर ॥  
 पाहूनि हा अकल्पित प्रकार । वाटला चमत्कार अत्यंत ॥ ७१ ॥  
 कठी प्रेमाचा गहिंवर । डोळां आनंदाश्रूंचा पर ॥  
 उडले रौमांचे सवागावर । फुटला पाझर धर्माचा ॥ ७२ ॥

ग्वाल्हेरीहून मथुरे गेले । सर्वे ओझे विनीवाले ॥

पेढारकरही होते आले । तिघेही परतले तेथून ॥ ५२ ॥

माधवराव आणि कौते । तेथून प्रयागा झाले जाते ॥

रामनवमीच्या उत्सवातें । अयोध्ये आंतौते प्रवेशले ॥ ५३ ॥

दिन एकविस तेथे राहिले । महिने दोन कार्शीत काढले ॥

चंद्रसूर्य ग्रहण झालें । दोघे मग निघाले गयेस ॥ ५४ ॥

गयेंत ग्रंथी ज्वराची साथ । गळोगळीं जन सचित ॥

ऐसी तेथें परिसिली मात । असतां अग्निरथांत दोघांनीं ॥ ५५ ॥

अग्निरथ स्टेशनांत । येऊन थांबतां पडली रात ॥

तेथेंच मग धर्मशाळेंत । दोघेही स्वस्थ विसावले ॥ ५६ ॥

असो होतां प्रातःकाळ । भेटीस आळा गयावळ ॥

तो वदे करा उतावळ । यात्राही सकळ चालली ॥ ५७ ॥

माधवराव उद्विग्न चित्त । तयांलागीं हळूच पुसत ॥

येतो परी ज्वराची साथ । तुमच्या वस्तींत आहे का ॥ ५८ ॥ ?

मग तो तया देई उत्तर । येऊनि पहा कीं हो तेथवर ॥

तेथें नाही तसला प्रकार । चला मजबरोबर निःशंक ॥ ५९ ॥

असो पुढें हे दोघेजण । गयावळाचे येथें जाऊन ॥

पाहूनि त्याचें सदन विस्तीर्ण । प्रसन्नांतःकरण जाहले ॥ ६० ॥

प्रसन्नतेचें आणीक कारण । ते जो तेथें बैसती जाऊन ॥

समोर बाबांची छत्री पाहून । माधवराव गहिवरून दाटले ॥ ६१ ॥

१ पळूनप्याचें ओझे आडनांवाचे इनामदार. २ हे नानासाहेबांचे साडू. ३ हे नानासाहेबांचे जामात.

ऐसी माधवरावांची स्थिति । गयावळाचे विपरीत चिर्त्तां ॥  
 ग्रंथि ज्वराची पडली भीति । म्हणोनि हे रडती सत्य वाटे ॥ ७३ ॥  
 शमाच पुढें जिज्ञासा प्रेरित । गयावळासी पृच्छा करीत ॥  
 कैसेनि ही तुम्हांसी प्राप्त । कथा हें साद्यंत आम्हाने ॥ ७४ ॥  
 पुढें गयावळ सांगूं लागला । समग्र वृत्तांत माधवरावाला ॥  
 बारा वर्षामार्गे जो घडला । नवलाव झाला परिसा तो ॥ ७५ ॥  
 एक ना दोन तीनशें नोकर । गयावळाचे फगारदार ॥  
 मनमाड आणि पुणतांब्यावर । यात्रा सविस्तर नोंदीत ॥ ७६ ॥  
 यात्रेकरुंची लाबावी सोय । गयावळांचा नित्य व्यवसाय ॥  
 चाकले असतां ऐसें कार्य । गयावळ हा जाय शिरडोते ॥ ७७ ॥  
 साई समर्थ मोठे संत । ऐसी त्यानें परिसिली मात ॥  
 व्हावें तयांच्या दर्शनें पुनित । धरिला हा हेत तयानें ॥ ७८ ॥  
 घेतलें साईबाबांचें दर्शन । करूनियां पायांचें वंदन ॥  
 छबी तयांची व्हावी संपादन । इच्छाही निर्माण जाहली ॥ ७९ ॥  
 होती माधवरावापाशीं । छबी एक टांगिली भितीशी ॥  
 गयावळ मागूं लागला तियेसीं । पुसूनि बाबाशीं ती दिधली ॥ ८० ॥  
 तीच कीं ती आपुली छबी । ताच गयावळ हें मग अडवी ॥  
 तेथेंच बाबा कैसें मज पाठवी । कैसें मज भेटवी दीर्घकालें ॥ ८१ ॥  
 वस्तुस्थिती पाहू जातां । बारा वर्षामागील वार्ता ॥  
 कोण किमर्थ कीं ही स्मरता । कधीं न चित्ता आठवली ॥ ८२ ॥  
 परीं बाबांची अगाध लीला । तेथेंच पाठविलें सामाला ॥  
 तेथेंच दिधलें निजदर्शनाला । गयावळही धाला अत्यंत ॥ ८३ ॥

हीच कीं दिधली अपुले येथून । साईबावांची आज्ञा वेऊन ॥  
 याच गयावळा लागून । जाहलें स्मरण शामास ॥ ८४ ॥  
 यांचेच येथें पूर्वी आपण । उतरलों होतो गिरडीस येऊन ॥  
 यानींच बावांचें करविलें दर्शन । जाहलें स्मरण गयावळा ॥ ८५ ॥  
 मग परस्पर कृतोपकार । नाहीं आनंदा पारावार ॥  
 ठेविली उत्तम व्यवस्था फार । त्यांनीं गयेवर शामाची ॥ ८६ ॥  
 तया घरची काय श्रीमंती । दारीं जयाचे झुलती हत्ती ॥  
 आपण पालखीमाजी वसती । शामास बैसविती हत्तीवर ॥ ८७ ॥  
 आनंदें विष्णुपदावर जाऊन । पूजासंभार सर्वे घेऊनी ॥  
 घातलें देवास अभिषेक स्नान । केलें पिंडप्रदान यथाविधी ॥ ८८ ॥  
 जाहलें मग ब्राह्मण संतर्पण । नैवेद्य समर्पणपूर्वक भोजन ॥  
 आनंदें झाली यात्रा संपूर्ण । घेतली करवून बावांनीं ॥ ८९ ॥  
 असो या सर्व कथेचें सार । सार्थ बावाचे मुखोद्गार ॥  
 अनुभवा येती अक्षरें अक्षर । प्रेमही भक्तांबर अनिवार ॥ ९० ॥  
 हें तर काय भक्तप्रेम । इतर जीवांसही देखत सम ॥  
 तयांसीं ही तादात्म्य परम । आवड ही निःसीमतयांची ॥ ९१ ॥  
 कधीं लेंडीहून मशीदीयेतां । सहज मार्गे चालतां चालतां ॥  
 कळप एकादा शेळ्यांचा भेटतो । परमानंदता बाबांस ॥ ९२ ॥  
 तंव त्या समस्त कळपांवरून । निज अमृत दृष्टी फिरवून ॥  
 त्यांतून कधीं एक व दोन । शेळ्या ते निवडून काढित ॥ ९३ ॥  
 धणी मार्गे जी ती किंमत । बाबा तत्काळ देऊनि टाकित ॥  
 कोंडाजीचे पाशीं ठेवित । ऐसी ही पद्धत बावांची ॥ ९४ ॥

एके दिवशीं शेळया दोन । किंमत बत्तीस देऊन ॥  
 बाबा आले खरीदून ॥ सकळां लागून आश्चर्य ॥ ९५ ॥  
 पडतां या दोनी दृष्टी । अवचित आवडी उपजली पोटीं ॥  
 जाऊनियां तयांचे निकटीं । पाठी थोपटी तयांची ॥ ९६ ॥  
 पशु जन्मीं देखूनि उभयतां । कृपा उपजली साईं समर्था ॥  
 स्थिती पाहोनि कळवळले चित्ता । प्रेमोद्रेकता दाटली ॥ ९७ ॥  
 घेवोनियां तयांसीं जवळी । साईं प्रेमें तयां कुरवाळी ॥  
 साश्चर्य झाली भक्तमंडळी । पाहोनि नव्हाळी बाबांची ॥ ९८ ॥  
 पूर्वजन्मींचा लोभ परम । स्मरला साईस आलें प्रेम ॥  
 पाहूनि तयांचा पशुजन्म । कळवळा अप्रतिम उपजला ॥ ९९ ॥  
 दोन रुपये जीची किंमत । तीन अथवा चार तिजप्रत ॥  
 देती बाबा सोळा हें निपरीत । पाहोनि हो चकित तात्याबा ॥ १०० ॥  
 "देई वाणी घेई प्रोणी" । ऐसें प्रत्यक्ष देखूनि नयनीं ॥  
 तात्यासह माधवरावांनीं । धिक्कारिली करणी बाबांची ॥ १०१ ॥  
 दोहोंचे माला सोळा कां देती । बाबांस पैशाची किंमत का नव्हती ॥  
 कीं ते यथेच्छ कांहीं तरी करिती । ऐसीही उपपत्ती वैसेना ॥ १०२ ॥  
 दोघे अंतरीं बहु चडकडती । ऐसा कां बाबा हा सौदा करिती ॥  
 दोघेही बाबांस दूषण देती । ही काय रीती सौद्याची ॥ १०३ ॥  
 ऐसे कैसे बाबा फसले । पाहू अवघे लोक ते जमले ॥  
 बाबा अंतरीं स्वस्थ ठेले । जणां न हरवले यत्किंचित ॥ १०४ ॥



जरी हे दोघे ऐसे कोपले । बाबांस दूषण देऊं सरले ॥  
 तरी न बाबा यत्किंचित ढळले । अवल उले शांती सुखें ॥ १०५ ॥  
 मग आदरोनि विनयवृत्ती । दोघेही ते बाबांस पुसती ॥  
 ही काय उदारपणाची रीती । रूपये बत्तीस गेलेना ॥ १०६ ॥  
 केवळ पैशाचा तो प्रश्न । परिसोनि साई हास्यवदन ॥  
 मनीं म्हणे हे वेढे जन । कैसें म्यां समाधान करावें ॥ १०७ ॥  
 परी बाबांची शांती विलक्षण । स्थैर्य न ढळे अणु प्रमाण ॥  
 हेंच परम शांतीचें लक्षण । आश्चर्य अवघेजण करिती ॥ १०८ ॥  
 क्रोध नाही जयाच्या गांवीं । परमशांतीच जो अनुभवी ॥  
 भूतमात्रीं जो भगवंत भावी । कैसी त्या शिवावी अविवेकता ॥ १०९ ॥  
 विवेकदृष्टीचे जे निधडे । क्रोध येऊं न देती पुढें ॥  
 विपाये जें हा प्रसंग जडे । भांडार उघडे शांतीचें ॥ ११० ॥  
 अल्लामालिक निरंतर ध्यान । त्याचें काय वानू महिमान ॥  
 चरित्र अगाध आणीक गहन । अतिपावन हितकर ॥ १११ ॥  
 ज्ञान गर्भ वैराग्यनिधी । निजशांतीचा जो उदधी ॥  
 करुणा परिपूर्ण जयाची बुद्धि । बदला त्रिशुद्धी तें परियेसा ॥ ११२ ॥  
 पाहूनियां दोघांचा आग्रह । बाबांनींही केला निग्रह ॥  
 त्या मज बसाया ठाव ना गृह । त्या मज संग्रह किमर्थ ॥ ११३ ॥  
 म्हणाले जाऊनि दुकानांत । आर्षी आणा डाल विकत ॥  
 चारा शेरभर त्यां मनमुक्त । मग द्या ज्या परत धनगरा ॥ ११४ ॥

आङ्गेनुसार मग तात्काळ । शेळ्यांस खावूं घातली डाळ ॥  
 मग कांहींही न दवडितां वेळ । पाठविल्या परत कळपांत ॥ ११५ ॥  
 मूर्तिमंत परोपकार । तो हा प्रत्यक्ष साई अवतार ॥  
 तयास तात्या, शामा, वा इतर । काय सुविचार सुचवितील ॥ ११६ ॥  
 डाळ चारवूनि परमप्रीती । पाहूनि शेळ्या पावल्या तृप्ती ॥  
 मग म्हणती द्या धनिया प्रती । घेवोत विश्रांती कळपांत ॥ ११७ ॥  
 रूपये गेले रुपया परी । शेळ्या गेल्या फुकटवारी ॥  
 पुढें गत जन्मीची नवलपरी । कथिली सारी बाबांनीं ॥ ११८ ॥  
 जैसा तात्या तैसाच शामा । दोघांवरीही बाबांचा प्रेमा ॥  
 तयांचिया कोपोपरमा । कथिति मनोरमा आख्याइका ॥ ११९ ॥  
 साई स्वयें होजनि आपण । दोघांलागी करिती निवेदन ॥  
 शेळ्यांचें पूर्वजन्माचें कथन । श्रोतांही श्रवण कीजे तें ॥ १२० ॥  
 पूर्वजन्मीं यांचें सुदैव । तेव्हां हे जीव होते मानव ॥  
 मजपाशींच बसावया ठाव । कर्म प्रभाव यांना हीं ॥ १२१ ॥  
 या ज्या शेळ्या दिसती तुम्हां । होते हे बंधू पूर्वजन्मा ॥  
 भांडतां परस्पर झाली सीमा । ते या परिणाम पावले ॥ १२२ ॥  
 बंधू बंधूंत आरंभी प्रेम । एकत्र अशन शयन निम ।  
 नित्य चिंतिती कुशल क्षेम । एकात्मतापरम उभयांसी ॥ १२३ ॥  
 ऐसे दोषे जरी सहोदर । कर्मधर्मसंयोग दुर्धर ॥  
 द्रव्यलोभ अति भयंकर । पाडिले वैर पांस्परीं ॥ १२४ ॥

ज्येष्ठ बंधू महा आळसी । कनिष्ठ व्यवसाई अहर्निशी ॥  
तेणें जोडिल्या द्रव्य राशी । मत्सर ज्येष्ठांसी संचरला ॥ १२५ ॥  
काहूनियां टाकावा कांटा । मग द्रव्याचा नाही तोटा ॥  
ऐसिया विचारें आडवाटा । आवडल्या ज्येष्ठा धनलोभें ॥ १२६ ॥  
धनमोहें दृष्टि प्रतिबंध । डोळे असतां जाहला अंध ॥  
विसरला बंधुप्रेमसंबंध । जाहला सन्नद्ध तद् घाता ॥ १२७ ॥  
परम कठिण प्रा राब्गधभो उपजला निष्कारण वैरयोग ॥  
फुटले गुप्त कपटप्रयोग । लोभावेग अनावर ॥ १२८ ॥  
होतें त्यांचें आयुष्य सरलें । बंधुत्वप्रेम समूळ विसरले ॥  
दुराभिमानें अत्यंत खवळले । वैरीसे झगटले परस्पर ॥ १२९ ॥  
सोटा हाणोनियां माथा । एकानें दुजिया पाडिलें खालता ॥  
तेणें कुन्हाडीचिया आघाता । सरसा निज भ्राता मारिला ॥ १३० ॥  
मग ते दोघे पडले मूर्च्छित । छिन्न भिन्न रुधिरोक्षित ॥  
अल्पावकाशें असुविरहित । पावले पंचत्व दोघेही ॥ १३१ ॥  
ऐसा त्याचा होता अंत । प्रवेशलें ते या योनींत ॥  
ऐसा यांचा हा वृत्तांत । स्मरला मज साद्यंत त्यां पहातां ॥ १३२ ॥  
ते कृतकर्म भोगावयासी । आले शेळीचिया जन्मासी ॥  
अवचित कळपांत देखतां त्यांसी । प्रेमावेशीं आलों मी ॥ १३३ ॥  
म्हणून खर्चोनि पल्लवचे दाम । वाटलें त्यांसी द्यावा विश्राम ॥  
तुमचिया मिषें त्यांचें कर्म । आडवें कीं ठाम त्यांपुढें ॥ १३४ ॥  
शेळियांलागीं दया पोटी । परी तुमचिया आग्रहासाठीं ॥  
मीही जाहलों कबूल शेवटीं । द्यावया त्यापाठीं घूनगरा ॥ १३५ ॥

असो यैथें संपत्ती कथा । क्षमा करावी मजला श्रोतां ॥  
पुढीळ अध्याय पुढां परिसतां । आनद चित्ता होईल ॥ १३६ ॥

तोही परम प्रेमभरित । तेंही साईमुखींचें अमृत ॥  
हेमाड साई चरणीं विनत । होऊनि विनवीत श्रोतयां ॥ १३७ ॥

इतिश्री संतसज्जन प्रेरिते । भक्त हेमाडपंत विरचिते ।  
श्री साईसमर्थ सच्चरिते । काशीगयागमन अजाजन्म कथनं नाम  
षष्ठचत्वारिंशोऽध्यायः संपूर्णः ॥

श्रीसद्गुरुसाईनाथार्पणमस्तु । शुभंभवतु ॥

128  
J.P. Rs 3-10 am  
214/1928  
Kamal Prakash

546

श्री साइनाथ प्रसन्न

# श्री साईलीला

मासिक पुस्तक

वर्ष ९ वें ]

[ अंक २-३

नलिनिदलगत जलमतिरलम् । तद्विजीवनमतिशय चपलम् ।



क्षणमपि सृजनसंगति को भवति भवणवतरण लीला ॥  
श्री शंकराचार्य

संपादकः—लक्ष्मण गणेश महाजनी

प्रकाशकः—रामचंद्र आत्माराम तर्क

श्री साईलीला कचेमि ५ टर्नर रोड बोद्रे, श्री श्री रेणे

# अनुक्रमणिका

केकावली—श्री. के. स. केळकर	...	...	...	५८९-६०८
श्रवणाचा उद्देश—श्री. नी. रा. सहस्रमुद्धे	...	...	...	६०९-६१४
श्री नृसिंह बाबा महाराज पांचलेगांवकर ( छायाचित्र )				
श्रीमुक्तेश्वर-त्यांचे दैवत	(	”	)	
रामनवमी	...	...	...	६१५-६१८
हिंदुधर्माची मुख्य तत्वे—श्री. चिंतामणराव वैद्य	...	...	...	६१९-६२०
पांच व अभिप्राय	...	...	...	६२१-६२६
हल्लींचे शिडी संस्थानचे कार्यकारी मंडळ व				
भक्तमंडळाची यादी	...	...	...	६२७-६४०
भक्तमंडळाचे नियम	...	...	...	६४१-६४२
महाराजांचे अनुभव	...	...	...	६०७-६१४
गुरु-प्रसादोद्धार—श्री. रामय्या	...	...	...	१३-२०
श्रीसाई सच्चरित—श्री. हेमाडपत...	...	...	...	७८७-८०४

## वार्षिक वर्गणी

वार्षिक वर्गणी टपाल खात्यासह मनिआर्डरीने अग्राऊ रु. ३=, वही.  
 पी. जे. रु. ३॥ फुटकळ अंक ५= मागील अंकास शिल्क असल्यास -॥

## केकावली.

( लेखक — के. स. केळकर. )

केकावली म्हणजे ती मयूराची हे सागावयास नको. पंतानीं पुष्कळ काव्ये केलीं, पण मयूराच्या स्वतःच्या डोक्यातून निवालेली अशी केकाच. पंतानीं आर्यावृत्त प्रचारांत आणून भारतभागवतादि अनेक प्राकृत ग्रंथ व क्रिच्येक संस्कृत ग्रंथही केले. महाराष्ट्र कविमुकुटमणीचे पद यास मिळालें आहे. मराठी भाषेस प्रतिष्ठा प्राप्त होण्यास पंताचे श्रम पुष्कळ अंशीं कारणीभूत झाले याबद्दल शंका नाही. त्यांचा ग्रंथ तोन लक्ष आहे, परंतु त्या ग्रंथाचा पुष्कळसा भाग भारत, भागवत, रामायण व पुराणांतील अनेक कथा यांनींच वाढला आहे. आता हे केवळ संस्कृत ग्रंथांचे शब्दशः भाषांतर नाही हे खरें. त्यांत उत्तम काव्यही आहे यात शंका नाही. परंतु लिहिण्यास विषय भरपूर मिळाला व त्यामुळे पंताची स्वतःची कल्पकता त्यांत विशेष दिसून आली नाही.

काव्य म्हणजे त्याचे दोन भाग आहेत. कवीची कल्पना, सुंदर व उच्च मनोभाव, कधीं आनंदी, कधीं प्रेमयुक्त, कधीं विचारी, कधीं शोकमग्न असें अंतःकरण, व कवितासृष्टि उत्पन्न करण्याच्या आधींची एक प्रकारची चित्ताची गंभीर एकाग्रता ही ज्यांत दिसतात तो एक भाग. आणि हे उच्च मनोभाव, ही मनाची निरनिराळी स्थिति, ही कवितासृष्टि, दुसऱ्यास दाखविण्याकरितां विषयास साजेल अशी वृत्तयोजना व सुंदर शब्दरचना हा दुसरा भाग. तेव्हां पंतांच्या भारत-रामायणादि काव्यांत स्वतःची कल्पकता नाही असें मी म्हटलें, त्याचा अर्थ हा कीं, पहिला भाग म्हणजे मी म्हटल्याप्रमाणें कवितासृष्टि निर्माण करणे, हा भाग त्यात फार कमी दिसतो. दुसरा भाग मात्र त्यांत पूर्णपणें आहे हे निर्विवाद आहे.

परंतु उत्तम काव्यांत पहिला भाग प्रधान असून दुसरा भाग गौण असें गणलें जातें. मग दोनही भाग उत्तम असें असणें शक्यच नाही कीं काय? होय शक्य आहे. स्वभाव व वर्तन उत्तम असणाऱ्यानें बाहेरून चांगला पोषाख

वालू नये असे धोडेच आहे ? पण पहिल्या भागाकडे जितके जास्त लक्ष असेल आणि—याकडे जितके लक्ष द्यावे तितके धोडेच आहे—त्या मानाने दुसऱ्या भागाकडे साहजिक लक्ष कमी राहतें; आणि मोरोपताच्या केकावलींत हे दिसते. त्यांची ती अर्ध्या अर्ध्या चरणाची यमके जेथली तेथेच राहिली. श्लेपही दोनचार ठिकाणीच व तोही एकेका शब्दावर आला; व सर्वथ श्लोकाचे दोन अर्थ असा प्रयत्न तर कोठेच नाही. अशीच सर्व शब्दालंकारची स्थिति झाली. साराश, इतका ऊहापोह करण्याचा हेतु पंतास कविमुकुटमणीच्या पदापासून खाली ओढण्याचा किंवा त्यांच्या कवितेत काव्य—उत्तम प्रकारचे काव्य—कोठेच नाही असे म्हणण्याचा नव्हे. तर ज्या मानाने त्यांचा ग्रंथ वाढला आहे, त्या मानाने स्वतःच्या अंतःकरणापासून निघून, दुसऱ्याच्या अंतःकरणास जागृत करण्यासारखे काव्य कमी आहे. व पंताच्या इतर ग्रंथापेक्षा केकावलींत हा वरील गुण उत्तम प्रकारे वास करीत असल्यामुळे ती मला श्रेष्ठ वाटते, हे दाखविण्याचा हेतु आहे. आणि म्हणूनच प्रथम मी म्हटलें की, मयूराची स्वाभाविकपणे निघालेली अशी केकावलीच.

महाराष्ट्रांतील व बहुतांशी सर्व हिंदुस्थानांतील कवि व संत यांचे पृथक्वर्ग बांधणे कठीण आहे. बहुतेक मंडळी कवि असून संत व संत असून कवि अशी होती. संत व कवि यांचा अमेद असल्याने, महाराष्ट्र कवितेचे एकंदर स्वरूप वैराग्यशील व परमार्थसाधक असे झाले आहे. यांचो सत्यता केंद्र 'ग्यानबा तुकाराम' यांच्या प्रयांतच दिसते, असे नव्हे. कवि म्हणूनच ज्यांची प्रसिद्धि आहे, अशा मोरोपंतांच्या काव्यांतही हे दिसून येते. त्या वेळच्या धर्मसंबंधी काव्याचे साधारणतः इतके प्रकार दिसून येतातः—

१ ज्ञानेश्वरीप्रमाणे गीता वगैरे ग्रंथावर टीका. २ पुराणांतील कथा. ३ भक्तित्रिजय वगैरे प्रमाणे संतचरित्रकथन व संतमहिमावर्णन. ४ निरनिराळ्या देवतांची स्तोत्रे, आख्या वगैरे. ५ तीर्थांची वर्णने. ६ कीर्तनमजन यांसाठी देवास संबोधून पदे, अभंग इत्यादि रचणे. ७ लीलास संग्रहून उपदेशपर कवितः रचणे इत्यादि.



या दृष्टीने पाहिले असता पंतांचे भारत, भागवत, रामायणादि ग्रंथ पौराणिक कथा या खाली येतील गीतेचे भाषांतर आहेच. सन्मणिनाला व ज्ञानदेव, नामदेव, एकनाथ, कबीर, तुकाराम वगैरेची स्तुति, गंगास्तुति, कृष्णसहस्रनाम्य वगैरे तीर्थांची वर्णने, गजाननस्तव, मारुतिस्तुति, आरती-सग्रह वगैरे वगैरे पुष्कळ आहेत. परंतु भक्तीचे विशेष अंग म्हणजे पताच्या स्वतःच्या धर्मविषयक कल्पना, आत्मपरीक्षण, परमेश्वराच्या दर्शनाची आतुरता व देवास संबोधून प्रार्थना वगैरे भाग संशयरत्नमालेत व विशेषतः केकावलीत फार उत्तम दिसतात. आता तुकारामाच्या गाथेत ज्याप्रमाणे भक्तीचे यथायोग्य निस्ताराने व सर्व अंगाने निरूपण केले आहे, त्याप्रमाणे पंतांचे ज्ञाने नाही. यासाठी कवि म्हणूनच पंताची प्रसिद्धि आहे, असे वर म्हटलें. तथापि थोडक्यात कां होईना, पण केकावलीत त्यांची स्वतःची धर्मकल्पना दिसून येते.

तेव्हां स्वतःच्या अतःकरणापासून निघालेली आणि मराठी कवींच्या कवितेतील विशेष गुण जो भक्ति त्याने पूर्ण, अशा दोन गुणांमुळे पताच्या काव्यांत मी केकावलीचे फार महत्त्व समजतो. परंतु केकावली स्वकल्पित कशावरून व तीत भक्तीचे असे काय द्विचार भरले आहेत, हे पाहणे अजून राहिलेच आहे. म्हणून या दोन गुणांबद्दल मुख्यतः विवेचन करून, इतरही गुणांचा मी उल्लेख करण्यास आहे. या पूर्वी, ज्यांनी केकावली समग्र वाचली नसेल, त्यांच्यासाठी तिचा थोडक्यांत सारांश काय आहे हे पाहिले पाहिजे.

पहिल्या श्लोकांत रीतीप्रमाणे जमन आहे. एकदम मोठाली प्रदे व कठीण समास पाहून गोंधळांत न पडतां व संबध श्लोकांत “ दा ” हे अक्षर क्विती वेळा आले आहे, हे मोठीत न वसतां पुढे ज्ञानाचीत गेल्यास ब्रह्मतेक केका विशेष काळिण नाहीत असे दिसून येईल. प्रथाचा विषय केवळ तूटका-सारखा करमणुकीचा असतांही एखाद्या तत्त्वज्ञानावरील प्रथाप्रमाणे पहिल्या नादीमध्ये थेट ‘वेदान्तेषु यमाहुरेक पुरुषं’ येथून सुरुवात करून कवि आपले सर्व तत्त्वज्ञान ओतीत असतो; ही बरीच प्राचीन रीत दिसते. मग केकावलीत भक्तिविषयक ग्रंथ. तरी पंतांनी सर्व विशेषणें पुढील विषयास योग्य

अशीच योजिली आहेत. सदाश्रितपद, साधुसंत देवादिक ज्यास्त भजतात, अशाची भक्ति आपण तर अवश्य केली पाहिजे; असा विचार उत्पन्न झाला. बरे, ज्यास शरण जावयाचे तो 'स्वदासवश मानस' म्हणजे भक्तवत्सल, 'कामदा' सर्व इच्छा पुरविणारा, शिवाय 'कलमलातक' अनंत पाप नाहीसे करणारा, असा असल्याने इच्छा जास्त दृढ झाली. व म्हणून शंख, चक्र, गदा, इत्यादि धारण करणाऱ्या विष्णूस नमन करून कवि विनंती करतात, "अजामिळासारखे अनेक पापी तूं तारलेस असे 'बुध वर्णिती' मग मी मात्र 'तसाचि उरलों कसा?' काय मी पतित नाही? कीं कृपा सरली? कीं दिसलो नाही?" असे सशय घेतले आहेत. संशयरत्नमालेत असेच अनेक संशय आहेत. नंतर यापैकी कोणतेही शक्य नाही, असें लागलेच उत्तरही देतात.

"पुराणातरीच्या अनेक उदाहरणांवरून तूं अत्यंत भक्तवत्सल आहेस, असे दिसते; पण मला पावत नाहीस म्हणून मी तुला आळशी म्हणतो. हा आळ तू सहन करूं नकोस, म्हणजे मला पाव. तू कृपा करशील असा मला भरंवसा आहे. साधारण लोक गंगा त्यास शुद्ध करील, इतर देव तारतील असे समजतात. पण मी इतका पापी आहे कीं, तुजशिवाय दुसरा त्राता कोणी नाही. तूं मला काहीं दिले नाहीस, असे नाही. अनेक देणग्या दिल्या आहेत. पण 'पुरती दया करा;' तुमची पावले पाहीन तर सर्व पावले. नाही तर सगळे व्यर्थ. पावले द्या नाही तर सगळे परत घ्या. पण असें केल्याने तुमची अपकीर्ति होईल म्हणून पुरती दयाच करा. हे पतितपावना, मी अनन्यभावाने शरणच आलों नाही; नाही तर तुम्हीं शरण आलेल्यास खात्रीने तारतां." पुढे कवि म्हणतात "मला सत्संग द्या. मी स्वतःला संतास विकून घेण्यास तयार आहे. मला, त्यांची सेवा कशी करावी हे माहीत आहे. हे विश्वपते, माझा लोखंडाचाही संग्रह करा. मी सदा भिकारीच राहणार असें नाही. तुमचा अनुग्रह होतांच माझी योग्यता वाटेल. सध्यां मला येते तशी आपली स्तुति करतो. तुम्हाला ही स्तुति फार आवडते. तेव्हा कितीही कुरूप असली तरी - माझ्या या स्तुतिरूपी कवितासुतेचा अंगिकार करा. जांबुवती,

कुब्जा काय सुंदर होण्या ८ त्यावरून तुम्हीं फार दयाळू दिसता. पण माझा रोग नाहीसा केल्याशिवाय मी तुमची स्तुति करणार नाही. या क्षणभंगुर जगात तुमच्या भेटीविषयी उतावीळच झाले पाहिजे.' इतके सर्व समजून पुन्हा विषया-सक्त का ? गुणकथासुरभीची उपमा देऊन कवि म्हणतात, "व्यात ही विषय-वासना गाढवी शिरते. ही मोठी प्रबळ आहे. मोठे तपस्वी, सन्यासी, सडड होऊन तिला हांकतात; पण व्यर्थ. खरासुरवध करणाऱ्या, तूच हिचा नाश कर. देवा, तुम्हीं बळीला बांधले, त्याप्रमाणे मला करू नका. मी अशक्त. बळीला छळले, तथापि तुम्हीं दया टाकली, असे नाही. त्यायोगेच बळीची कीर्ति झाली. एखादे वेळेस मातापितरे निष्ठुर होतील. पण तू, आम्हीं नेहमी अपराध करतो तथापि 'काय करावें मुलें ऐकत नाहीत' असे म्हणतोस. पुढे नारदादिकांनी कथेचे फार महात्म्य सांगितलें आहे, असे म्हणून शेवटी 'तुझे यशचि तारिते परि न केवळा तारवे' तेव्हां सत्संगतीत काळ गेला पाहिजे असे कवि म्हणतात. हा केकावलीचा सारांश.

आता प्रथम म्हटल्याप्रमाणे केकावलीत पंताची स्वतःची कल्पकता कशी दिसते ते पाहू.

केकावलीत पंतांनी ज्या निरनिराळ्या उपमा योजिल्या आहेत, त्यामध्ये इतर ठिकाणच्या सारखी उपमा थोडक्यांत न आटोपतां ती पुढच्या चारपांच श्लोकात वाढवीत नेली आहे. म्हणजे एखादी उपमा दिल्यानंतर त्यास जुळून एका मागून एक जास्त जास्त कल्पना येऊन सर्व वाजूंनी ती योग्य ठरविली आहे.

१. उदाहरणार्थ, एका ठिकाणी देवास कवीच्या मनरूपी निघालेल्या, स्तुतीरूपी लक्ष्मीचा पति म्हटलें आहे. आतां येथेच थांबलें असतां उपमा पुरी झाली आहे. पण आपली कविता किंवा स्तुति ही जणू काय आपली कन्याच आहे व ती आपण देवास अर्पण करीत आहों, ही कल्पना मेनांत येतांच तिला अनुसरून एका मागून एक कल्पना वाढू लागल्या व कवि म्हणतात, ही माझी तुझ्या गुणास लुब्ध झालेली कन्या, तुझ्या गुणांचा अंश

ज्यामध्ये आहे, अशा तुझ्या भक्ताकडे, तो तूच आहेस असे नमजून गेली व माझा स्वीकार करा असे म्हणू लागली. पण त्यांनी स्वीकार केला नाही. कारण असे पाप त्याकडून होणार नाही. त्यांनी तुजकडे वोट दाखवून हिला तुजकडे यावयास सांगितले. म्हणून हे हरी, इला वरून मला काळजीतून मुक्त कर.' इतक्यात मनात शंका येऊन पुढे म्हणतात 'माझ्या अपराधाकडे पाहून इला कसे वरून म्हणशील तर जांववती? कंस तर तुमचा शत्रु व कुटुंबा त्याची दासी असून तीन ठिकाणी वाकडी होती. माझ्या कवितासुतेत जर दोष असल्या तर आपण तिला सजवा. हॅही होत नाही, इतका मी पापी आहे काय? अशा तऱ्हेने सर्व बाजूने उपमा वाढवीत जाण्यांत, तितक्या कविताचा तरी एक ओघ दिसतो. एका विचारावरून दुसरा विचार सुचलेला दिसतो.

२. तसेच दुसऱ्या ठिकाणी म्हटले आहे, 'देवा तुलाच स्तवन कसे सोसवते कोणास ठाऊक. बरोबरच आहे शंकर विष पिणार नाही तर कसे होईल! पण येथेच न थांबता दुसऱ्या श्लोकांत म्हणतात 'हे विष तर खरेच. यास्तवनांचे सेवन केले असतां उग्माद येतो हे सद्यगोमुख मलीन करते. हे हलाहलापेक्षाही भयंकर. शंकर तर हलाहल एकदांच प्यायले; पण देवा, तू हे सतत पितोस. तू त्याच्यापेक्षा श्रेष्ठ.'

३. पुढे भगवत्कथेत सुरभीची उपमा देऊन त्यांत ही विषय वासना गाढवी शिरते, असे म्हटले आहे. इतकेच नाही, तर आणखी सांगतात, 'ही गाढवी शुक मुनि या गवळ्यास जशी भीत होती तशी इतरांस भीत नाही. कितीक यति सदंड असून म्हणजे जणू काय हातांत काठी घेऊन हिला हांकतात, पण ही जात नाही. मग मी तर अदंड! मला घरचीला टाकून या दुसऱ्यांच्या कथासुरभीचे दूव का पिता?' असे ही सर्वास म्हणते. ही स्त्री आहे तेव्हा इचा वध कसा करावा म्हणशील तर क्वी, ताटका इजपेक्षां बऱ्या; हिचा वध निघ नाही.

४. दुसऱ्या ठिकाणी कथेची व मोहिनीची तुलना केली आहे. तेथेही कवि असेच वर्णितान्त, अहो, त्या मोहिनीने दैत्यास फसविले. पण ही

मोठमोठ्या यतीसही भुलविते. तिने महादेवास भुलविले, त्यान विज्ञेय काव्य तो मोळाच. पण कधेने सुरासुरास वेडे केले. ही सर्वास मोहून तुलाही वध करिते. म्हणून ही गुणकथा मोहिनीपेशां वरचढच !'

दुसरा प्रकार. एखादा शब्द एका श्लोकांत सहज आलेला पण त्यावरून लगेच पुराणातील कथेची आठवण व्हावी. उदाहरणार्थ. जग साग्नि-ल्याप्रमाणे विषयवासनेस खरी म्हणजे गाढवी म्हटले त्याबरोबर लगेच 'खरासुरा'च्या वधाची आठवण होऊन कवि म्हणतात, 'खरासुरास मारिते तसे या गाढवीस मारा. ही सुद्धा एक लीलाच होईल' दुसऱ्या ठिकाणी 'माझे अपराध पोटात घालवत नाहीत, मग गोकुळात वणवा लागला होता तो कसा भक्षिला ?' असे म्हटले आहे. यावरून ताबडतोब 'तुमच्या जठरातील त्या अग्नीस माझी पापे हें अन्न द्या,' अशी कवीने दोहोची गांठ घातली.

काही ठिकाणी कवि 'सहज आठवले' असे स्पष्ट म्हणतात. 'तूं सत्यभामेचा स्वीकार कसा केलास' असे म्हणताच भले स्मरण जाहले समयि कंसदासी करे । कशी उजरली । असे म्हटले आहे. दुसऱ्या एका ठिकाणी 'माझा अंत पाहूं नकोस मी अरण्यांत श्रमले आहे,' असे म्हणून पुढे

मुखासी जंव घातली 'श्रम' 'अरण्य' ऐसीं पदे ।

निजस्मृतिस जाहलीं विषय तीं तव श्रीपदे ।

"ती" म्हणजे जी वना घावली. श्रम व अरण्य हे शब्द म्हणतांच रामावतारी पित्याचे वचन मानण्यासाठी तुम्ही अरण्यांत घांवला ही गोष्ट सहज आठवली.

केकावली मुळी लिहिली कशाला ? केका म्हणजे मयुरध्वनि तर खराच. पण ही केकावली,

मेघाचे प्रतिबिंब पाहुनि सुखे नाचोनि लागे भुले ।

मानी सर्व मनोरथद्रुमफळीं ओथंबले आपुले ॥

याप्रमाणे मयुराने मोठ्या आनंदाने काढलेला ध्वनि नसून, उन्हाळ्यातील प्रखर तापाने त्रस्त होऊन, एकसारखी मेघाची मार्गप्रतिक्षा करित, मेघ-

वृष्टि होऊन जल मुखांत पडावे म्हणून केलेला, आक्रोश होय. पण या वेळीं सुद्धा पुराणिकबुवास आपल्या पूर्वीच्या कथा पदोपदीं आठवत. तथापि त्यांचा केवळ उल्लेख मात्र करून त्याची ते वाट लावीत, व पुन्हा परमेश्वर स्वरूपाचें चिंतन करीत.

तिसरा प्रकार—दोन चार ठिकाणीं मागील श्लोकांत आपण म्हटले तें चूक आहेसे वाटून लगेच चुकीची दुरुस्ति केली आहे. देवास 'तुझ्यानें माझा उद्धार होत नाही, तर मला सज्जनाच्या स्वाधीन कर; मग ते माझी समजूत वाटेल तशी घालतील. स्वतः उद्धार करीत नाहीस, मग संताच्या स्वाधीन करण्यास का लाजतास ?' असे म्हटलें आहे. पण

अहा निपट धृष्ट मी प्रभुवरासी ' कां लाजसी ' ।

म्हणे..... ॥

अशी दुरुस्ति केली आहे.

तसेच ' देवा तू म्हणशील कीं, यास किती दिले तरी हा हावरा अधिकच मागतो.' पण पुढच्या श्लोकात—

असें न म्हणशील तूं वरदवत्सला श्रीकरा :

परंतु मज भासलें, म्हणुनि जोडितों मी करां ॥

म्हणून माफी मागितली.

कथांस कामधेनूंची उपमा दिली, पण—

कथासि उपमा दिला सुरभिची दिसे नीट ती ।

परंतु बहु मंद मी, म्हणुनि सच्छुती वीटती ॥

कथा निरुपमा, तयांप्रति पशूपमा शुद्धते ।

नव्हेचि, न विचारिलें बुध जनांसि म्यां उद्धतें ?

कथा निरुपम त्यांस मी कामधेनूंची उपमा दिली म्हणून काय झालें ? पण पशूंची उपमा दिली ना ? हे पंडितांस मान्य होणार नाही, मी उद्धटानें त्यांची सल्ला घेतली नाही.

अशा तऱ्हेने उपमा वादवीत जाण्यावरून, एखाद्या शब्दावरून एकदम मोठी कथा आठवण्यावरून, 'बरी आठवण झाली' अशा तऱ्हेच्या उद्गारावरून व वेळोवेळी चुकी कबूल करून त्याचदल माफी मागण्यावरून, दुनरा असे म्हणेल, अशी शंका मनात येतांच आपण होऊन त्यास उत्तर देण्यावरून. काय दिसते? मनात एक विचार यावा; व त्यासंबंधी साधकवाधक प्रमाणे, कारणे व इतर उदाहरणे मनात येऊन तो विचार दृढ होत जावा; एका शब्दावरून किंवा विचारावरून अनेक विचार एका मागून एक मनात येत जावेत व चूक झाल्यासही वाईट दिसेल म्हणून काढून न टाकतां लागलीच दुरुस्ती करणारे साधे अंतःकरण असावे; याच गोष्टी दिसतात. साराश, कवि शब्दरचनेतच नव्हे, तर एकाच विषयाचे विचारांत गढून गेला आहे; आणि मननच नव्हे तर निदिध्यास लागला आहे, हे स्पष्ट दिसते.

आता मोरोपताच्या केकावलीतील भक्तीसंबंधाने थोडा विचार करूं. परंतु प्रथम एकंदर जुन्या कवींच्या संबंधी व बऱ्याच अंशी साधुसंताविषयी ही एक गोष्ट लक्षांत ठेविली पाहिजे कीं, जरी आपापल्या समजुनीप्रमाणें कित्येक ठिकाणीं कांहीं विषयासंबंधीं त्यांनीं उद्गार काढले, तरी प्रमाण मानलेल्या ग्रंथांत त्या विरुद्ध कांहीं आढळल्यास तेही खरें म्हणून ते म्हणतील. एखाद्या ग्रंथांत अमुक कांहीं लिहिलेले आढळलें कीं, त्या वेळीं तें बरोबर आहे कीं नाहीं हा संशयही मनांत न आणतां, तें खरें आहे, असे ते म्हणतील. पण तेंच इतर ठिकाणीं स्वतंत्रपणाने विचार करून, आपणांस काय वाटते, ते लिहिण्याचा प्रसंग आल्यास, त्याचें स्वतःचें मतही बाहेर दिसेल. त्यांचें कांहीं जरी मत असलें तरी ज्या विचारांत ते लहानपणापासून वाढले त्या पुराण ग्रंथाचा जो जो कांहीं अधिकार वाटणें साहजिक आहे, त्यास दूर साखून पुढें येण्यास त्यांचे विचार समर्थ होत नसत. कित्येकजण जुन्या वचनाचा अर्थ निराळा करतील, किंवा तसें न करतां आल्यास, 'मागच्या काळास अनुसरून जें म्हटलें आहे ते खरें आहे; पण या काळास तें लागू नाहीं' असें फार तर म्हणतील. परंतु हेतां होईत

त्याच्या अगदी उलट असे काही बोलणार नाहीत. याच्यापेक्षा प्राचीन काळीही हेच आढळेल. शंकराचार्य, मन्वाचार्य वगैरेंच्या मतात कितीसे साम्य आहे ? पण उपनिषदे व गीता सोडून कोणाही गेले नाहीत. प्रत्येकाचें त्यावर भाष्य आहे एकाने काही वचनावर विशेष जोर देऊन आपले मत काढले; दुसऱ्याने त्याचा अर्थ साधारण करून निराळ्या काही वचनावर जोर देऊन निराळे मत काढले. मोरोपत वगैरे मंडळीस हेच लागू आहे. आपले मत स्पष्ट सांगण्याचे त्यास धैर्य नव्हतें, असे नाही; पण जुन्या ग्रंथाच्या उलट कांहीं जोराने प्रतिपादन करण्याइतके स्वतःच्या विचारांचें महत्त्व त्यांस स्वतःसच वाटत नव्हतें. सध्या पाश्चात्य देशांत विचारस्वातंत्र्य म्हणून जे गाजत आहे व जें आपल्या देशातही कमीअधिक प्रमाणांत वावरूं लागले आहे, जातिभेद, मूर्तिपूजा, राष्ट्रांत एकी होण्यास उपाय, देशाची सापत्तिक, राजकीय, सामाजिक स्थिति सुधारण्यास उपाय, यासंबंधी प्रत्येकाने विचार केला पाहिजे, त्यासंबंधी आपले कांहीं मत असलें पाहिजे, असे जे आज सर्वास वाटत आहे; कोणतीही नवी गोष्ट निघाली, व्याख्यानात किंवा वृत्तपत्रात कोणी काही नवीन विषय आणला कीं लागलीच 'का हो तुम्हास यासंबंधी काय वाटते, या विषयावर आपलें मत काय आहे' वगैरे जे प्रश्न एकमेकांस विचारलेले ऐकूं येतात, असल्या विचारस्वातंत्र्याचें त्या वेळीं इतकें महत्त्व कोणास वाटत नव्हतें. असो.

पहिली गोष्ट म्हणजे या भवसागरांतून तरून नेण्यास समर्थ असा एकच ईश्वर आहे, असे पंतांनीं म्हटले आहे. समर्थांचा श्रीरामचंद्र, तुकाराम-बुवांचा श्रीविठोवाराय, त्याप्रमाणें पंतांनीं सर्व केकावलींत श्रीविष्णूची भक्ति केली आहे. साधुसंत त्याचाच आश्रय करितात व शंकरही त्याचेंच ध्यान करितात, असे पहिल्याच श्लोकांत म्हणून 'गदारिधरनंदकांबुजधरा'स म्हणजे या विशेषणाने केवळ विष्णूसच मी नमन करितो, असें सांगितलें इतकेंच नाही तर इतर देवताविषयीं अनेक स्तोत्रे वगैरे त्यांनीं रचिलीं होती त्यास उद्देशून ते स्पष्ट म्हणतात.



सदैव नमितां जरी पद ललाट केलें किलें ।

नसे इतर तागितां मज भवत्पदाब्जविषणें ॥

तसेच

अगा प्रणत वत्सला, म्हणति त्या जनां रावला ।

म्हणोनि नुमच्याच मी स्वरतस सदा पावलां ॥

गंगेविषयीं ते म्हणतात ' माझे पाप ती नाहीसे कळं शकणार नाही. ती माझे पाप पाहून घाबरेल. मी तिला ही भोड घाऊार नाही. साधुसंतांनीही तुजकडेस बोट दाखविलें.' इतकें म्हणून सुद्धा पुन्हां जर कोणी त्यास इतर देवाचे महत्त्व नाही काय ? म्हणून विचारले असतें तर त्यांनी स्पष्ट नाही म्हटलें असते की काय, याचा संशयच आहे. तरी केकावलीतीलच श्लोक घेतले तर त्यात अनन्य भक्ति दिसते आणि येथें नुसत्या केकावलीपुरताच विचार करणे आहे.

'देवा, तुझ्या गुणाचा अंश जेथे दिसतो तेथे तो तूच आहेस असें चुकून म्हणतो, इतर महात्म्यास देवाचा अवतार समजून आम्ही भजतो, पण तो नुसता त्या देवाचा एक अंश आहे, असेही म्हटले आहे. यापेक्षा मोठी धर्मसुधारणा ती कोणती ? एका ठिकाणी हरिहरात भेद नाही असे स्पष्ट व जोराने सांगितले आहे. नंतर स्वतःचे अपराध पाहिले तों ते अनंत दिसले.

सदैव अपराध हे रचितसे, असे कोटि गा ।

स्वये ही कथितों, नसे तिळही लाज मी कोटि गा ॥

मळा निरस्वितां भवचरण कन्यका आपगा ।

म्हणे अगड ऐकिलेंहि न कधी असे पाप मा ॥

विपाक न गणोनि म्यां प्रकट आपुल्या घातकें ॥

कळोनि अमितें वळें विविध जोडिलीं पातकें ॥

मी आपले सर्व बळ खर्चून पाप केले.

मग आता हे पाप जगार कसे ? तर केवळ तुझे नाम उच्चारल्याने सर्व पापे नाहींगी होतात, जसे प्रथम पत म्हणतात. व त्यास अजामिकाचे उदाहरणही देतात, पण खरोखर पंतास असे वाटत होते काय ? की केवळ ही एक म्हणण्याची रीत पडली आहे, तीस अनुसरून हे म्हटले आहे, ते पाहू.

तास जर खरोखरच असे वाटत असते तर पहिल्याच श्लोकात,—  
 नव्हे पहिल्याच शब्दात केजावळी संपली असती. कारण मूळ उद्देशच सफल झाला असता. पण ही गोष्ट त्यांस इतकी सहज वाटत नव्हती. प्रथम त्यांची समजूत अशीच होती, यात शंका नाही. व म्हणूनच स्वतः नामोच्चार केला असताही जेव्हा पाप गेलेसे त्यांस वाटले नाही, तेव्हा हा काय चमत्कार झालासे वाटूनच की काय 'तसाचि उरलो कसा' ? मी पतित नाही काय ? की कृपाच सरली, की दिनेलें नाही ? अशा शंका उत्पन्न झाल्या. पण थोड्याच वेळात त्यांस हा चमत्कार वाटेनासा झाला. केवळ नामोच्चार नव्हे, ते म्हणतात, 'मी तुमची इतकी करुणा भाकिली, तरी तुम्ही माझा स्वीकार करीत नाही' यांत 'मजकडेचि खोटेपण.' दुसऱ्या ठिकाणी ते म्हणतात, 'तुम्हां शरण आल्यावर वांकडे होत नाही' पण 'नसेचि शरणागती घडली सत्य अद्यापि तो' म्हणून मज्जा रोग जात नाही तो घालवशील तरच तुला खरा वैद्य समजेन. केवळ नामोच्चारने कार्य होते तर खरी शरणांगतीच घडली नाही असे म्हणण्याचे कारण काय ? छे ! केवळ वैद्याचे नाव घेऊन आपला रोग जाईलसे त्यांत चाटत नव्हते; आणि स्वतःचा रोग गेल्याशिवाय मोठा नामांकित वैद्य असला तरी त्याचा विश्वास धरण्यास ते तयार नव्हते. पुढे ते स्पष्ट म्हणतात की, नुसत्या तुझ्या यशवर्णनाने कार्य होत नाही.

तुझे यशचि तारितें; परि न केवळा तारवे ।

तसेच

न भागवत भेटतां न घडवांहि सत्संगती ॥

न अज्ञ हृदये तशीं त्व यशोरसी रंगती ।

आणि

सहाय भगवज्जना तव सुकीर्तिं जेव्हां करी ॥

तयींच उतरी भवोदधितटी जना लौकरी ।

नुसत्या भक्तीनेही कार्य होत नाही. त्यास सत्संगाची सज्जत पाहिजे. आता हे म्हणणे व प्रारंभी नामोच्चाराने अघनिधि तरतात, असे म्हटले आहे, त्यात किती महदतर आहे ?

पण एका निराळ्या दृष्टीने नामाचा महिमा मोठा आहे. तोही पत्कनी वर्णन केला आहे. ज्ञानी, अज्ञानी, मुले, मोठी माणसे, सर्वास कथासुरभीचे दूष मिळेल. साराश, भक्तिमार्गाची पहिली पायरी या दृष्टीने नामाचे महत्त्व फार आहे. या पायरीवर पाय ठेवतांच महा खल असला तरी तो धर्ममार्गाकडे वळण्याचा संभव आहे. पण पायरी चढली की सर्व मार्ग चालल्याचे श्रेय येते, असे मात्र नाही. एका ठिकाणी 'तुझ्या नामाचा महिमा तुजपेक्षाही मोठा आहे. कारण ते वाटेल त्यास साध्य आहे, तसा तू नाहीस' असेही म्हटले आहे. एकादा तत्त्वज्ञ ठेच लागेल म्हणून जपून खाली पहात चालतो. तोच भक्त किंवा कवि आजूबाजूची शोभा पाहात आनंदाने नाचत जातो. पण अशा तऱ्हेने नाचत उडत जाताना एखादवेळेस मार्ग सोडून थोडासा वाजूला कसा जातो, याचे हे उदाहरण आहे. या ठिकाणी प्रत्यक्ष देवापेक्षां नामाचे महत्त्व जास्त. म्हणजे देवाच्या तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीने दिसणाऱ्या कठीण स्वरूपाचे सर्वास आकलन करितां येणार नाही; व नामकीर्तन सर्वास सोपे आहे, एवढाच अर्थ घेतला पाहिजे. मग पाप नाहीसे होण्यास भक्ताने खरोखर काय करावयाचे ?

तर—

प्रभो शरण आलियावरि न व्हां कधीं वांकडे ।

म्हणोनि इतुकेचि हे स्वहित कृत्य जीवांकडे ॥

देवाच्या दयाळुपणाविषयी त्यास किती छात्रा होती, हे पुढील वचनावरून दिसते. 'शरण आल्यावर तुम्ही टाकीत नाही. आम्हांस फळ मिळत नाही, याचे कारण मनापासून शरणच आलो नाही; हे वर झालेच आहे. तसेच ससारात अनेक सकटे येतात, उत्पात होतात, असख्य जीवांचा संहार होतो; तेव्हा देवाच्या दयाळुपणाबद्दल संशय येतो. पंत म्हणतात, 'पुराणात तुम्ही वळीस छळले, अनेक खळ संगरी मारिले, तरी दया टाकिली असे नाही. वेळेवर आम्हास शिक्षा करतोस पण—

जगज्जनक तूं, मुलें सकळ जीव, या भातुकें ।

दयाहृनिही देशी, बा, अमृत नेदिजे घातुकें ॥

तू कधी अन्यायी दिसतोस त्यांत आमचाच दोष. कारण—

खळासि न दिसो भलें, पण खरें भल्या दोसतें ॥

कधी कधी माताही मुलावर रागावते, पण त्याचें अहित व्हावें असे तीस वाटत नाही. देवा, तुझी कृपा ही खरी जननी. आमचा माता आम्हावर प्रेम करते, ती तुझ्याच सागण्यावरून. तुझ्या आज्ञेनें प्रेमळ दाईप्रमाणे—करते असे म्हटले आहे. यांत मातापितराच्या अनुपमेय प्रेमात योग्य मान देऊन, देवास जगज्जननी असे म्हटलें तें सार्थ आहे.

हा ससार सगळा दुःखमय आहे. व हा नेहमी परमेश्वर प्राप्तीच्या आड येतो, असे सर्वास वाटते. त्याविषयी पंतांस काय वाटत होतें तें खालील उतान्यावरून सहज कळेल. ते म्हणतात, 'देवा तुझे उपकार अगणित आहेत.'

पटुत्व सकलेंद्रियीं मनुजता सुवंशीं जनीं ।

द्विजत्वहि दिले भलें बहु अलभ्य जें कीं जनीं ॥

यशः श्रवण कीर्तनीं रुचि दिली तरी हा वरा ।

म्हणे अधिक द्याच कीं अखिल याचकी हांवरा ॥

तिशय उपकार आहेत, तथापि

दिले बहु बरे खरें परि लामे कृपा व्यंग तो ।

ती कृपा व्यंग वाटते. का ? एक गोष्ट कमी आहे. ती असेल तर सर्व ठीक; नाही तर हे काही नको.

कराल पुगती दया नवी असो, दिले पावलें ! ।

परंतु हनि, एकदां स्मृति दाखवा पावलें ॥

प्रसाद करणें मनीं जरी नसेल, हें आवरा ।

जया बहु, तयासि द्या, मज कशास ? मी हांवरा ॥

सारांश, प्रपंचाचीही किंमत जाणून. प्रपंच व परमार्थ यांची योग्य सांगड घालून दिली आहे. त्याची दृष्टि फार दूर होती, त्याचे लक्ष उच्च होते. वासाठीं स्वतःस हावरा म्हटले.

देवाचे स्तवन करिता येत नाही त्यासंबंधानें ते म्हणतात:—

म्हणा मनिं असे, कसें प्रथम नीट ये लेंकरा ? ।

स्वयें सुपथिं लावियेलें करा ॥

शिवाय स्तुति नाट करितां ये- नाही म्हणून काय झाले ?

जनीं तरि असे असे, शिशुहि जे मुखें वण वा ।

पिता पिऊनि ते भुल, मधुरता मुखें वर्णवी ॥

आणि हे प्रभो, तुझी स्तुति करायची म्हणजे त्याला तुझ्यासारखाच कवि पाहिजे तसे कधीं जमणार ? स्तुति नीट करिता येत नाही म्हणून ती मुर्खीच न करणेंही ठीक होणार नाही. तेव्हा जसा येईल तसा तुमचा स्तव करितों. पण नेहमीं येईल तशीच स्तुति करून त्यांच तृप्त राहिलों, तर सुधारण्यास जागा कोठें राहिली ? म्हणून—

म्हणे स्वकृतिच्या उर्गे किमपि एक वर्णी न हो ।

असें तज कधीं नरे विपतशक वर्णीन हो ॥

असेचि अशि आवडी..... ॥

तुझी स्तुत करता येत नाही, हें नाहीं आहे, तरी यथामति स्तवन करीत आहे; पण पुढे उत्तम वर्णन करता येई. अशी आवड आहे.

बरे, शेवटीं दवाकडे मागणे तरी काय नागितले ? प्रथम पापमुक्त कर.

करूं वरि कृपा, हरूं व्यसन, दीन हा तापला ।

असें मनिं धरा खरा भरंवसा मला आपला ॥

पापमुक्त करा म्हणजे पापाची इच्छा नको आणि ती कशी जाणार ?  
तर—

रुचे विषय, ज्या मिळे अमृत, ते न मद्या पिती ॥

तुझ्या भजनामृताची गोडी चाखूं दे. मग या विषयसुरेला कशास शिवेन ?

पुढे अतिशय तप्त होऊन शांति मागतात.—

तयांत अविशुद्ध मी शलभ जेविं दावानळीं ॥

नंतर बराच वेळ मोघम 'उद्धार करा' म्हणताना. पण आपली उणीव काय आहे हे खरोखर भक्ताच्या-ध्यानांत आलें पाहिजे. एक निश्चयाने प्रयत्न करून काय मिळवावयाचें, देवास आळवून कोणतें मागणे मागावयाचे, हें स्पष्ट डोळ्यापुढे पाहिजे. एक निश्चयाने प्रयत्न करून काय मिळवावयाचे, देवास आळवून कोणतें मागणे मागावयाचे, हें स्पष्ट डोळ्यापुढे पाहिजे.

पत हे एका श्लोकार्थांत स्पष्टपणे सांगित्त—

प्रभुत्व तरि हेंच कीं करुनि दे कृपादान तें.

स्वसाम्य यदुपार्जनं मिरवि जें स्वपादान तें ॥

'स्वसाम्य' परमेश्वराची प्राप्ती. परमेश्वर हेंच साध्य म्हणजे परमेश्वराचे गुण गाऊन, त्यास तोषवून, मागणे निराळें काहीं मागावयाचें, इहलोकीं अथवा परलोकीं सुख मागावयाचें असे नाही तर जे गुण परमेश्वराचे, "दैवी" असे वर्णितों तेच काहींना काहीं प्रमाणाने स्वतःच्या अंगी आणावयाचे.